

2025 FISCAL REFORMS DISCUSSION

Tshivenda

MANWELEDZO

Udzudzanya ha ikonomi yothe nga u angaredza ndi tshiimo tshi rangelaho mveledziso ya ikonomi yo khwaithaho, fhedzi Afrika Tshipembe li khou tangana na u shaya ndinganelo kha masheleni a shango vhukati ha mithelo na kushumisele kwa masheleni nga muvhuso. Izwi two livhisa kha u engedzea ha tshikolodo nga u tjavhany, tshe tsha gonya u bva kha u vh fhasi ha 24 phegenthe ya GDP nga 2009 u swika kha 74 phegenthe nga 2024. Nga tshenetsho tshifhinga, mbadelo dza tshikolodo na dzone dzo gonya vho u bva nga pesenthe dza 9 u swika kha phegenthe dza 21 dza mbuelo ya muthelo, zwine zwa fhungudza tshikhala tsha u shumisa masheleni a shango kha tshumelo dza muvhuso dza ndeme.

U ongolowa ha tshilinganyo tsha nyaluwo ya nwaha ndi zwone zwo tuwedzaho zwihiwlane mvelelo idzi, nahone u sa u sa lingana hune ha khou bvela phanda na u gonya ha tshikolodo zwo nqanisa khombo dzi shushaho u dzika ha ikonomi lwa tshifhinga tshilapfu. U engedzea kha u ditika nga zwiimisa zwa masheleni zwapo u lambedza tshikolodo tsha muvhuso zwi fhungudza u kolodisa sekithara dza phuraivethe. Ndingedzo dzo dovhoholwaho na u dovhoholwa dza u tsitsa tshikolodo dzo kwamea nga u lengiswa ha ndinganyiselo dza msaheleni a shango, zwine zwa livhisa kha phimo dza nthia dza nzwalelo na u ita uri nyaluwo i ongolowe. Arali ha sa vha na maga a u dzhenelela, tshikalo tshire tsha vha nthia tsha tshikolodo tshi do thivhela nyaluwo ya ikonomi, u sa kunga vhubindudzi, na u bvela phanda na u engedzea ha mbadelo dza u koloda.

Ndi kha nyimele iyi hune muvhuso wa khou lavhelesa arali thikho ya masheleni a shango ya tshifhinga zwi tshi nga longa mulenzhe kha u vhuedzedza shango la Afrika Tshipembe u fara ndila i khwaithisaho masheeni a shango. Kha lifhasi, thikho dza masheleni a shango yo shumisa u fhelisa u kolodisa ho kalulaho na u khwinisa kushumele kwo leluwaho kwa sekithara ya muvhuso. Thikho yo olwaho zwavhuvi i nga khwathisa fulufhelo kha masheleni a shango, u khwathisa u shumisa zwavhuvi mugaganyagwama, na u tuwedza fulufhelo nga vhabindudzi, zwine zwa thikedza nyaluwo na vhudziki kha ikonomi.

Thikho dza masheleni a shango ndi zwishumisa zwine tshiwe tshifhinga zwa wanala kha Milayo ya Vhudzhinduleli ha Masheleni a Shango 'Fiscal Responsibility Laws' (dziFRL), hune ha vha na tshakha tharu khulwane:

- DziFRL dzine dza talutshedza tshigwada tsha mitheo kana zwilinganyo zwa mbekanyamaitele ya masheleni a shango, zwine muvhuso wa tea u zwi tevhedzela (Lushaka I).
- DziFRL dzine dza vha na milayo ya mutheo ine ya langula uri mbekanyamaitele dza masheleni a shango dzi

national treasury
Department:
National Treasury
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

- tshimbidza hani, na u ḥalutshedza tshigwada tsha maitele, maitele a tshiofisi, na ḥodea dza u vhiga maelana na mbekanyamaitele dza masheleni a shango (Lushaka II); na
- DziFRL dzine dza vha na zwipikwa zwi shumisaho mbalombalo dici fareaho na hune mvelelo dza mbekanyamaitele dza masheleni a shango dza tea u guma hone u fana na ḥahelelo kha masheleni a shango, tshikalo tsha tshikolo, kana phimo kha u gonyiswa ha tshumiso ya masheleni na zwiñwevho.

Mulayo wa Ndaulo ya Masheleni a Muvhuso wa Afrika Tshipembe wa 1999 (Mulayo 1 wa 1999- "PFMA") na Milayotibe ya Masheleni na Milayo ya Mafhungo a elanaho wa 2009 (Mulayo wa vhu 9 wa 2009- "MBARMA") ndi dziFRL dzine dza tevhedzela nga maanda Lushaka II lwa khethekanyo idzi. Milayo iyi i sumbedza maitele a ḥodea dza u vhiga u itela u ḥanganedza migaganyagwama na u bveledza mbekanyamaitele dza masheleni a shango. Arali izwi zwo vha zwi tshi khou tea u khwañhiswa nga thikho ya masheleni a shango ya tshiofisi, tshivhumbeo tsha tshiofisi tsha thikho tshi nga shumisa tshiñwe tsha zwivhumbeo izwi zwivhili:

• Mulayo wa Masheleni a Shango u Shumisano Mbalombalo:

Ndila iyi i ḥo netshedza mikano i vhofhaho kha tshikalo tsha tshikolo kana ḥahelelo ya masheleni a shango. Hune tshikolo tsha tea u guma hone, sa tsumbo, hu ḥo vha hone hune tshikhala tsha u koloda nga muvhuso tsha ḥo valwa nga u vhewa hatsho kha tshikalo tsho dzulaho tsho tewa maelana na GDP, ngeno mulayo wa ḥahelelo kha masheleni a shango u tshi ḥo vhea mikano kha u koloda nga ḥwaha. Maga aya a ḥo khwañhiswa u kona u anganyela nga u shumisa mbekanyamaitele, u fhungudza u shumisa masheleni nga ndila yo kalulaho, na u khwañisedza fulufhelo kha vhafaramikovhe vho fhambanaho.

Fhedziha, milayo ya u shumisa mbałombalo i nga vhanga u sa shandukisea, zwine zwa ḥoda fhungo ḥo ḥwalwaho line ja ḥaluswa zwavhuđi ndila dza u ḥibvisa u itela u tsela fhasi ha ikonomi kana zwiimmo zwa shishi. A nga do vha a shumisa maitele a u shumisa ḥuthuwedzo dza mbuelo kha mivhuso i ḥaho u itela u shumisa "mbaleano dici ḥolah magake" u itela u vhona arali hu na tevhedzela zwi tshi khou vhonala ngeno hu tshi khou dovha ha thivhela vhukondi.

• Ndila dza Matshimbidzele nga Phalamennde:

Ndila iyi a i nga ḥitiki nga zwipikwa na mikano zwine zwa vha vhūtanzi zwo dzulaho zwo vhewa zwa ḥahelelo ya masheleni. Nthani ha izwo vha ḥo dzenisa mitheo i khwañhisaho masheleni a shango kha matshimbidzele a u netshedza na u ḥanganedza migaganyagwama. Ndaulo ya muvhuso iñwe na iñwe i nga ḥodea uri, sa tsumbo, i netshedze nzudzanyo dza masheleni a shango dza vhukati ha ḥwaha dici sumbedzaho u tevhedzela tshigwada tsha zwilinganyo zwo khwañhaho zwo vhewaho. Musi zwo no tanganedzwa, nzudzanyo ya masheleni a shango kha ndaulo ya muvhuso yeneyo i ḥo shumiswa sa tshilinganyo tshire tsha ḥo shumiswa u vhambedza migagayagwama yao ya tshifhinga tshi ḥaho, u vhona uri hu na vhudifhinduleli na u ḥola ho khwañhaho.

Thikho ya masheleni a shango yo vhumbwaho zwavhuđi i tea vha na ndinganyiso kha u shumisea zwavhuđi na u shandukisea, u itela u vhona uri mbekanyamaitele dza masheleni a shango dici dzula dici dzo khwañhaho ngeno dici tshi khou dovha dza tendela uri hu vhe na ndinganyiselo u itela u tandulula u tsa na u gonya ha ikonomi. U olwa ha tshivhumbeo tsha thikho dza masheleni a shango a tshifhinga tshi ḥaho – hu nga vha hune ha katela zwipikwa zwa mbałombalo dici vhonalaho kana hune zwa tea u guma hone kana u sumbedza mishumo ya tshiofisi ya zwilinganyo na mitheo zwa masheleni a shango musi hu tshi olwa na u thoma

u shumisa mbekanyamaitele dla masheleni a shango – zwi do toda u lavhelesa kha zwiñwe zwiteñwa zwa ndeme. Izwi zwi katela:

- U fusha thodea dzo khwathaho:**

Thikho dla masheleni a shango dzi tea u vhumbwa u itela u vhona uri zwikaloo zwa tshikolodo zwi khou langea lwa tshifhinga tshilapfu.

- Ndinganyiso vhukati ha Tshumiso Yavhuđi na u Shandukisea:**

Naho milayo ya masheleni a shango i tshi tikedza u dzika, vha tea u tendela uri hu vhe na tshanduko dla ndeme kha ndinganyiselo nga tshifhinga tsha musi ikonomi i tshi tsela phasi.

- U khwathisa tshiimiswa:**

U khwathisa zwiimiswa zwa u tola u fana na nga khoro ya masheleni a shango zwi nga kwathisa mafhungo a u tevhedzela na u fulufhelea.

- U bvela khagala nga Muvhuso:**

Thodea dla u vhiga zwi khagala dzi do fhađa fulufhelo na u tikedza nyambedzano dzo khwathaho nga ha mbekanyamaitele dla masheleni a shango.

Linhwalo ili lo livhiswa kha u dzhenelela kha nyambedzano nga ha ndila dzo teaho dla thikho dla masheleni a shango kha ja Afrika Tshipembe, u itela u vhona uri ndaulo dzi daho na mirafho a vha khou hweswa muhwalo nga avho vho vharangaho phanda na avho vho vhaho mazhakandila nga u shela havho mulenzhe kha u sa khwathisa masheleni a shango. Muvhuso u do bvela phanda na u fara nyambedzano na vhafaramikovhe u itela u khwinisa mutheo wa masheleni a shango, hu na maga a mulayo ane a tea u dzhielwa ntha kha miñwaha i tevhelaho.

